

*Федорюк Валентина, здобувачка вищої освіти
навчально-наукового інституту міжнародних
відносин Київського національного університету
ім. Т. Шевченка*

СІМЕЙНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Попри зусилля з боку держави, правоохоронних і соціальних органів, проблема домашнього насильства залишається поширеним явищем, яке негативно впливає на суспільство, окремих осіб, особливо дітей, та підриває основи сім'ї. Законодавець у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року [1] сформулював розгорнуте визначення такого насильства, як вчинення протиправних дій (зокрема погрози їх вчинення) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру, що виникають у відносинах між особами, пов'язаними сімейними або побутовими зв'язками. В певних випадках домашнє насильство може полягати у бездіяльності. При цьому можливість вчинення домашнього насильства не залежить від спільного проживання суб'єктів. Треба також зазначити, що ситуація ускладнюється високим рівнем латентності домашнього насильства, що підтверджується міжнародними дослідженнями, які підтверджують, що значна кількість випадків не фіксується офіційною статистикою [2]. До основних причин, чому жертви уникають звернення до компетентних органів, належить недовіра до правоохоронної системи, брак ресурсів для захисту своїх прав, а також недостатній рівень правової обізнаності й поінформованості про доступні механізми та суб'єктів надання допомоги постраждалим від домашнього насильства. Таким чином, подолання цього явища потребує не лише міждисциплінарного підходу, а й внутріправового охоплення відповідними положеннями різних галузей права, коли це можливо.

Щодо сімейного законодавства України, то воно закладає антинасильницькі гарантії в нормах різних сімейно-правових інститутів. Так, вже на стадії реєстрації шлюбу стаття 24 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [3] проголошує добровільність шлюбу безумовною умовою його укладання, а стаття 40 СК України встановлює судовий механізм визнання шлюбу недійсним у випадках, коли згода сторони була отримана внаслідок фізичного чи психологічного насильства або коли особа була з якихось причин нездатна повною мірою усвідомлювати значення власних дій, що за своєю суттю також є порушення принципу добровільності шлюбу. З доктринальної точки зору ці норми відображають підхід, відповідно до якого відсутність вільного волевиявлення особи впливає на дійсність шлюбу як особливого виду правочину. Їх практичне значення полягає у наданні постраждалій особі ретроспективного правового засобу захисту, що дозволяє усунути юридичні наслідки відносин, які виникли всупереч її волевиявленню.

Недопустимість насилля знаходить відображення також у регулюванні правовідносин подружжя. Насамперед йдеться про право подружжя на свободу та особисту недоторканність, яке закріплене у статті 56 СК України і визначає межі

допустимої поведінки в шлюбних відносинах. Зокрема, примушування до продовження або до припинення шлюбу, а також до інтимного зв'язку із застосуванням фізичного чи психологічного насильства кваліфікується як самостійне порушення права на особисту недоторканність. Звертає на себе увагу той факт, що законодавець симетрично захищає обидва варіанта поведінки: і право на вихід зі шлюбу, і право на його збереження. Такий підхід що свідчить про прагнення до забезпечення автономії волі особи без нав'язування моделі поведінки у сфері сімейних відносин. Водночас, попри закріплені моделі ненасильницьких відносин подружжя, їх практична реалізація і реагування на їх порушення часто бувають ускладненими, адже виявлення і доведення психологічного примусу залишається одним із складніших аспектів правозастосування у справах про домашнє насильство. Така складність зумовлена специфікою доказової бази, зокрема обмеженими можливостями об'єктивної фіксації відповідних проявів насильства та залежністю їх оцінки від сприйняття постраждалої особи, що, у свою чергу, актуалізує питання удосконалення підходів до оцінювання доказів у таких провадженнях [4]. Заслуговує на окрему увагу також норма статті 111 СК України, що виключає застосування судових заходів примирення подружжя у випадках домашнього насильства – незалежно від стадії паралельного кримінального провадження, цивільної справи чи провадження про адміністративне правопорушення. Це положення має принципове значення, оскільки відходить від традиційного підходу, за якого збереження шлюбу розглядалося як пріоритет, і натомість акцентує на безпеці постраждалої особи. З позиції порівняльного правознавства подібний підхід узгоджується із стандартами Стамбульської конвенції, яка була ратифікована Україною у 2022 році і стаття 48 якої зобов'язує держави-учасниці уникати методів примусового посередництва у справах про домашнє насильство [5].

Окремий блок сімейно-правових інструментів спрямований на захист дитини від насильства в сімейному середовищі. Стаття 164 СК України передбачає позбавлення батьківських прав за жорстоке поводження з дитиною як крайній захід, тоді як стаття 170 СК України закріплює гнучкіший механізм – відібрання дитини без позбавлення батьківських прав у ситуаціях реальної загрози її життю, здоров'ю або моральному вихованню. Така диференціація відповідає принципу пропорційності втручання держави в сімейні відносини та дозволяє індивідуалізувати правовий захист залежно від тяжкості ситуації і перспектив реабілітації батьків. Слід підкреслити, що в умовах повномасштабного збройного вторгнення проблема домашнього насильства щодо дітей набула більшої гостроти, що проявляється у зростанні латентності таких випадків та ускладненні їх виявлення і належного реагування [6].

На захист дітей від проявів домашнього насильства спрямована також стаття 212 СК України, яка забороняє усиновлення дітей особами, до яких застосовувалося адміністративне стягнення за домашнє насильство або насильство за ознакою статі. Зазначена норма СК не лише реалізує превентивну функцію сімейного права, а і є проявом принципу дотримання найкращих інтересів дитини в його превентивному аспекті, оскільки держава не лише реагує на вже вчинене

наси́льство, а й обмежує можливість набуття статусу усиновлювача особами, що проявляли поведінку, яка може суперечити інтересам дитини.

Системний аналіз наведених норм дозволяє стверджувати, що чинне сімейне законодавство України сформувало комплексну систему сімейно-правових засобів протидії домашньому насильству, яка охоплює різні сімейно-правові інститути – шлюб, прав та обов'язків подружжя, батьківських правовідносин та правовідносин в сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Важливою характеристикою сучасного регулювання є також розширення кола осіб, які визнаються суб'єктами захисту. До них належать як особи, пов'язані фактичним спільним проживанням, так і пов'язані колишніми сімейними стосунками, що усуває прогалину, яка традиційно використовувалась кривдниками для уникнення відповідальності. Ратифікація Стамбульської конвенції у 2022 році надала цій системі додаткового імпульсу та зобов'язала законодавця до гармонізації національних стандартів із міжнародними.

Разом із тим слід констатувати низку моментів, що знижують ефективність правового регулювання. Зокрема, переважна більшість сімейно-правових санкцій є бланкетними або відсилочними, що породжує нестабільність правозастосування та залежність від рівня підготовки конкретного суду. Також, попри нормативне визнання психологічного та економічного насильства самостійними формами, їх доказування залишається методологічно невирішеною проблемою: відсутність уніфікованих стандартів судово-психологічної експертизи призводить до фактичної недоступності правового захисту для значної категорії постраждалих. Отже, наявна розвинена нормативна база не гарантує ефективності сімейно-правових механізмів протидії домашньому насильству і залишається в деяких моментах нереалізованою, оскільки вона залежить не лише від змісту правових норм, а й від наявності дієвого механізму їх застосування.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
2. Facts and figures: Ending violence against women. UN Women. 2025. URL: https://www.unwomen.org/en/articles/facts-and-figures/facts-and-figures-ending-violence-against-women?utm_source=chatgpt.com
3. Сімейний кодекс України : кодекс від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
4. Рогатинська Н. З., Майхрук В. Р. Домашнє насильство та проблематика його доказування. Наукові записки. Серія: Право. 2024. 16. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/454>
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція: міжнародний договір від 11.05.2011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
6. Дмитришин О. О. Захист прав та домашнє насильство щодо дітей в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.

Рева Іван Петрович, здобувач вищої освіти інституту заочного та дистанційного навчання НАВС

Науковий керівник: Степанова Г.М., професор кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового-інституту права та психології НАВС, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЮРИСДИКЦІЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Міжнародна кримінальна юстиція є відносно новим явищем у порівнянні з національними системами кримінального права. Її формування пов'язане з необхідністю притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють найтяжчі злочини, що становлять загрозу для всього міжнародного співтовариства. У цьому контексті важливе місце займає Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) [1].

МКС був створений на підставі Римського статуту 1998 року і розпочав свою діяльність у 2002 році. На відміну від інших міжнародних судових органів, він має право притягати до відповідальності саме фізичних осіб, незалежно від їхнього посадового статусу. Це означає, що навіть найвищі посадові особи можуть бути суб'єктами міжнародної кримінальної відповідальності [4].

Однією з основних особливостей МКС є принцип комплементарності. Його суть полягає в тому, що Суд втручається лише тоді, коли держава не може або не хоче самостійно розслідувати та притягнути винних до відповідальності. Таким чином, МКС не замінює національні суди, а доповнює їх діяльність [4]. Юрисдикція МКС поширюється на чотири категорії злочинів: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Ці злочини визнаються найбільш небезпечними, оскільки вони посягають на життя, безпеку та права великої кількості людей [1].

Важливим аспектом діяльності Міжнародного кримінального суду є його взаємодія з національними органами правосуддя та міжнародними інституціями під час розслідування воєнних злочинів. У зв'язку зі збройною агресією проти України особливого значення набуло міжнародне співробітництво у сфері збору доказів, документування воєнних злочинів та притягнення винних осіб до відповідальності. Зокрема, створення Спільної слідчої групи (Joint Investigation Team) за участю України, держав-партнерів та Офісу прокурора МКС сприяє координації зусиль щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів і забезпечує ефективне використання механізмів міжнародної кримінальної юстиції. Така співпраця підтверджує практичну реалізацію принципу невідворотності покарання та посилює роль МКС як ключового елемента сучасної системи міжнародного правосуддя. Окремо слід звернути увагу на участь України у Міжнародному кримінальному суді. Україна тривалий час не була повноправною